

До 100-річчя Української національно-демократичної революції

УДК 94(477) «1917/1920»

О. П. Реєнт

*доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
НАН України, завідувач відділу історії України XIX –
початку XX ст. Інституту історії України НАН
України, заступник директора Інституту історії
України НАН України*

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У 1917-1920 РР.

У статті показані визначальні характеристики українського соціуму та громадсько-політичної ситуації в Україні в період 1917-1920 рр.

Комплекс об'єктивних й суб'єктивних факторів ускладнили створення держави українського народу. Рушійні сили Української революції були представлені десятками мільйонів селян та лише декількома десятками тисяч інтелігентів. Політичні сили, які обстоювали ідею Української держави, були надто диференційованими, слабкими і схильними до конфронтації між собою. Основною проблемою було поєднання національних вимог з вирішенням соціально-економічних питань. Головні зусилля були спрямовані на досягнення та збереження суверенітету України. Водночас недостатня увага приділялася розв'язанню соціально-економічних проблем широких верств населення. У результаті – більшовицька партія демагогічними обіцянками завойовувала прихильність робітників і селян України до «червоної» Росії.

Відсутність ефективних засобів подолання проблем у сфері праці, землеволодіння, помилкові зовнішньополітичні орієнтири не дали можливості реалізувати наміри національно-визвольних сил.

***Ключові слова:** український народ, українська держава, Українська революція.*

Постановка проблеми. Українці на початку ХХ ст. були прикладом соціально-некомплектного народу, тобто народу, де чужа домінація набула структурного характеру в тому розумінні, що навіть на територіях, де дана група становила переважну більшість населення, майже всі визначальні ролі в суспільному розподілі праці, крім найменш престижних, займали представники інших народів. Після Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. підросійські українці не мали легального доступу до національної школи й літератури. І навіть у невеликих містах, де 1870 р. міщани розмовляли місцевою українською говіркою, на початку століття переважала мова російська або суміш російської з

українською. І у 1917 р. українці ще були переважно селянським народом, мало зачепленим індустріальним розвитком свого краю. Профспілки та робітничий клас були російськомовними, як і міська крамниця й панська садиба. «Безбуржуазність» та «бездержавність» – ось ті ключові слова, які домінували у той час в українській політичній думці. Закономірно, що з десятками мільйонів селян, парою десятків тисяч інтелігентів і кількома індивідуалами серед інших класів важко було говорити про серйозні національно-державницькі вимоги народу.

Виклад основного матеріалу. Лютнева революція 1917 р., здавалося б, створила умови для реалізації ідеї української державності. Однак цілий ряд об'єктивних й особливо суб'єктивних факторів вніс відчутні корективи у розвиток подій.

Диференційованість та безладність політичних сил, які відстоювали ідею суверенної Української держави, перешкодили їхньому виступу єдиним фронтом і вирішальним чином вплинули на долю Центральної Ради. Зокрема, Українська соціал-демократія у таборі ліворадикальних сил відокремилася в якусь «третю» силу, часто хитаючись між більшовиками й меншовиками. Не сприймаючи відкритого більшовицького експансіонізму, українські соціал-демократи разом з тим не зуміли знайти компромісні варіанти для співробітництва з російськими соціал-демократами, вбачаючи у всьому неукраїнському промосковські, замасковані революційною фразою інтереси. Недозрілість українського загальнодемократичного процесу, його строкатість, своєрідний комплекс неповноцінності, який незримо тяжів над провідниками ідеї незалежної української державності, «запаморочення» від можливостей, котрі відкривалися з ліквідацією самодержавства, низький рівень національної свідомості значної частини населення наклали відбиток на подальші події.

Не варто ігнорувати також інші суб'єктивні фактори, що привели український рух періоду 1917-1921 рр. на звивисті стежки вагань та компромісів. Малопродуктивне перебільшення ролі мас як рушія історії одночасно з мінімізацією особистого фактора розкривало загальну картину революційних процесів та окремих їх епізодів. І лише тепер ми якось обережно, наче побоюючись пошарпати романтичне лакування

нещодавно створених постаментів для тих, кого вчора ляляли або не згадували, прагнемо з'ясувати, яким чином вплинули на хід подій М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, П. Скоропадський й інші дійові особи історичної драми. Кардинальна зміна соціально-економічних відносин, злам стереотипів, який охопив увесь суспільний організм, стали іспитом на політичну зрілість, котру не зуміли гідно витримати ні молоді українські партії різних полюсів політичного спектра, ні «зубри» українського руху з дореволюційним стажем. Керівникам молодій Українській державі не вистачало мужності своєчасно відмовитися від аморфних, нежиттєздатних проєктів відносин з могутніми сусідами, їм не вдалося (а може не вистачило часу) змоделювати хоча б загальні обриси діючого державного механізму. Проте, основним каменем спотикання виявилось інше – нездатність поєднання національних вимог з назрілими економічними проблемами. Вимушені через зовнішні обставини спрямовувати головне зусилля на досягнення та збереження суверенітету України, лідери Центральної Ради були неспроможні адекватно реагувати на рух низів. Історія ж, як відомо, не прощає ігнорування інтересів, за якими, стоять мільйони людей. Саме вміння маніпулювати настроями мас дало перевагу противникам незалежної національної держави.

Україна традиційно орієнтувалася на сільськогосподарське виробництво. Здавалося б, першочергову увагу Центральна Рада мала б приділити розв'язанню аграрного питання. Однак конкретні кроки в цьому напрямі було зроблено з великим запізненням, а їх соціалістично-конфіскаційний характер зацементував впливові кола латифундистів і заможних селян, які з метою консолідації сил противників земельної реформи створили навіть власну партію «хліборобів-державників».

Для більшості русифікованих пролетарів українське відродження було чужорідним, незрозумілим, несвоєчасним. Соціал-економічна домінанта у вимогах пролетаріату, в свою чергу, наштовхувалася на глухий консерватизм адептів українського самовизначення. Ця невдячна неувага, відсутність співчуття до безпосередніх інтересів робітничого класу дорого коштувало молодій українській демократії. Втративши масову підтримку, вона ще деякий час балансувала на ненадійних фундаментах національного ентузіазму, поки не згасла у хвилях руйнівного процесу, який насувався з півночі. Більшовицькі ж лідери, вловивши настрої різних верств населення України, не забули кинути в маси гасло «самовизначення націй», обеззброївши своїх опонентів у найрішучіший момент протистояння.

Прорахунки стратегічного й тактичного характеру не дали можливості діячам Центральної Ради протягом весни–літа 1917 р. створити боєздатні збройні формування, які забезпечили б втілення в життя її

рішення. Неспроможність ліберальних потуг Тимчасового уряду вивести країну з воєнної та господарської лихоманки, а часом і безпорадність Центральної Ради у питаннях матеріального забезпечення трудящих мас, організації виробництва й розподілу викликали сподівання широких верств населення на те, що тільки сильна влада здатна покласти край анархії та розрусі. Заможні верстви підтримували диктатуру Корнілова, а біднота – «пролетарську диктатуру». У цих умовах популістська програма лєнінців привертала до себе не тільки зрусіфіковані верстви українського міста, а й найбільш маси села і люмпенізованих городян.

Зовнішня парадоксальність ситуації – ангажований більшовиками російський та зрусіфікований пролетаріат, який зневажливо ігнорував національний український фактор, зумів переконати селянство України у тому, що тільки під його прапорами воно здобуде віками очікувані землю й волю – не суперечила внутрішній логіці подій.

Соціально-політичні та економічні процеси в Україні протягом майже всього 1918 р. нашаровувалися на дуже неприємний для патріотичних кіл стан фактичної іноземної окупації країни, під якими б зворушливими мотивами вона не здійснювалася. Відверто антинародна спрямованість соціальної політики П. Скоропадського, юридично закріплені пріоритети «верхів» суспільства готували вибух, згубний для гетьманського режиму. І в цьому разі сучасні дослідники поступово дедалі частіше окреслюють невидимі непосвяченому у складну динаміку історичного явища імпульси, пов'язані з волею, світосприйманням тих, кого доля поставила біля керма держави. Без об'єктивного, неупередженого аналізу особистості П. Скоропадського, який був продуктом двох культур, залишаючись відданим імперській системі, проблематичним є ймовірне відтворення цілісної картини, що склалася в період його владарювання. Осмислюючи хід Першої світової війни, П. Скоропадський схилився до орієнтації на країни Антанти, а компроміс з Німеччиною вважав «меншим злом» у порівнянні з тим, що несли Україні більшовицькі озброєні частини з півночі. Саме позиція Франції, яка ні за яких умов не погоджувалася визнати незалежну Українську державу, змусила гетьмана переглянути свої «самостійницькі» погляди й піти на проголошення 14 листопада 1918 р. грамоти про «утворення Всеросійської федерації». Це стало фатальним для режиму рішенням та прискорило його падіння. Опубліковані спогади П. Скоропадського свідчать про його вагання в питанні про форму взаємовідносин України з Росією і після завершення визвольної боротьби.

Проте, було б історичною невдячністю затушовувати зовнішньополітичні зусилля гетьманського уряду, спрямовані на визнання України членом міжнародного товариства, окремі заходи у

галузі культурно-освітнього та церковного життя. У той час відновив роботу Всеукраїнський помісний собор православної церкви, який відображав прагнення релігійної громадськості знайти належне місце для української церкви в умовах національного відродження.

Нова спроба створити життєздатний державний організм без «дружніх обіймів» сусідів і союзників була пов'язана з Директорією. Однак складні зовнішньополітичні умови, ескалація іноземної інтервенції, розбіжності між різними течіями українського визвольного руху, особисті безглузді амбіції членів Директорії не дали можливості спертися на монолітну соціальну базу. Відсутність ефективних засобів подолання господарської дезінтеграції, невирішеність основоположних питань у сфері праці, землевладіння, соціального захисту, неконструктивна позиція щодо профспілок, помилкові зовнішньополітичні орієнтири вождів УНР перетворили період правління Директорії на майже безплідний пошук можливостей погодження ілюзій та безжалюї реальності. Не зумівши протягом надто короткого часу, відведеного історією, реалізувати свої наміри й програми, українські демократичні сили, які забезпечили перемогу над Гетьманщиною, були розбиті більшовиками в лютому 1919 р. Так завершилася висхідна фаза української національно-визвольної революції.

Конфронтація у таборі українських національно-державницьких сил, яка часом набувала форм політичного інфантілізму, брак вагомих силових аргументів не дали можливості поставити непереможні перепони на шляху більшовицької лавини. Цілковито зневажаючи національні домагання українців, завойовуючи авторитет демагогічними обіцянками як на благодатному пролетарському ґрунті, так і серед легковірного селянства, «тверді ленінці» не зупинилися ні перед чим, щоб міцно прив'язати економічний потенціал України до імперської колісниці «червоної» Росії. Вміло камуфлюючи свої узурпаторські цілі та експропріаторські акції псевдореволюційною риторикою, «посланці Кремля» зуміли викрутити руки українському національному руху й реставрувати «єдину і неділимую», але вже під червоними прапорами.

Куди відвертіше діяли «добровольці» Денікіна. Не сумніваючись у виборі напрямів власної політики, білогвардійський уряд досить активно, на відміну від Директорії, взявся розв'язувати робітничі питання, контролюючи створення та діяльність професійних спілок й інших організацій трудящих, і виявив при цьому господарські здібності та тверду руку. Але денікінці занадто «закрутили гайки» й виявили себе могутніми противниками української державності.

Таким чином, карт-бланш закономірно дістався більшовицьким промосковським силам, які виявили найбільшу волю до перемоги, обрали найвизрашнішу соціальну позицію й продемонстрували неабиякі

політичну еквілібристику та маневрування. Звичайно, без підтримки робітників зусилля радянської влади в Україні, поза сумнівом, зазнали б поразки. Чим же віддячив режим класу, від імені якого він діяв?

«Военно-комуністична» політика в 1918-1920 рр. призвела до загальної дезорганізації управління економікою, зубожіння класів та соціальних груп. У результаті господарська криза досягла величезних масштабів, пройнявши всі галузі виробництва, торгівлю, грошовий обіг, соціальну сферу. Пролетаріат як клас ніколи ще не зазнавав таких величезних бідвань. Рятуючись від голоду, робітники кидали підприємства і йшли в села. Зменшився прошарок кадрових працівників. За трудомобілізаціями та трудовинностями підприємства змушені були приймати людей різного складу. Тому в ряди пролетаріату у великих центрах промисловості вливалися дрібнобуржуазні елементи, які на напівзруйнованих і напіврозграбованих заводах та фабриках знаходили особливо сприятливе для себе середовище, згуртовуючись у групи з відповідною психологією (низьким рівнем дисципліни й культури). Найнебезпечнішим було те, що психологію люмпен-пролетаріату переймали звичайні, нормальні робітники, жінки, втягнуті в процес виробництва на шкоду їх традиційній ролі матері та господарки дому, а також підлітки, які в роки громадянської війни масово залучалися на промислові підприємства. Не одержуючи попередньо необхідні знання й елементарні виробничі навички, молодь переважно ставала некваліфікованою робочою силою.

Влада «диктатури пролетаріату», проводячи політику «воєнного комунізму», здійснила різке, по суті насильницьке переведення багатьох тисяч промислових підприємств у власність держави. Цей революційний перехід до впровадження нової системи господарювання та управління, нещадне і необмежене руйнування всього старого загострили економічну кризу в Україні, різко уповільнили її розвиток. Повсюдне залучення робітничих мас до керівництва виробництвом у 1918-1920 рр. призвело до різкого погіршення якісного складу органів управління народним господарством (насамперед фабрично-заводських правлінь), зниження освітнього й загальнотехнічного рівня їх працівників (знання технологічних процесів, будови машин і механізмів, фінансової справи, бухгалтерського обліку та ін.). Таким чином, до управління прийшло зовсім інше покоління керівників, як правило, не обтяжених теоретичними знаннями. Відірвані від звичного заняття, вони потрапили в стресову ситуацію жорсткої «воєнно-комуністичної системи».

Звідси – зростання напруги між робітниками й владою, небажання їх працювати за низьку заробітну плату, слабка виробнича дисципліна. Суперечність між працюючими і державою (яка де-факто стала власником засобів виробництва) збільшувалася.

Більшовицька партія, першою оцінивши роль «кадрового питання», з успіхом вирішила завдання щодо створення «приводних пасів» до своєї влади у вигляді маріонеткових профспілок, молодіжних організацій. Вища каста професійних революціонерів творила за своїм образом та подобою нижчу касту – слухняних функціонерів, які вийшли з народу. За партійний квиток і посаду, котра давала можливість уникати злиднів, учорашні робітники й селяни відступали від принципів, видавляючи із себе залишки традиційної моралі. Генезис так званої держави пролетарської диктатури на тривалу перспективу (очевидно, і майбутню) спотворив уявлення народу про дійсно демократичні засади державної влади як інструментарію розв'язання його споконвічних надій та мрій. Масовий скепсис, відсутність віри в можливість державних структур і політичних партій відстоювати інтереси мас, правовий нігілізм стали іманентною ознакою суспільства.

Висновки. Революційна боротьба 1917-1920 рр. так і не виправдала сподівань основної продуктивної частини населення України – селян. У типово селянській країні виробник сільськогосподарської продукції залишався без землі. Кінець кінцем більшовики зробили її державною власністю, а селянство перетворили на феодальне залежний від держави клас напівкріпаків.

Протягом усього періоду визвольної боротьби, незважаючи на реформи, статус робітничого класу щодо засобів виробництва не мінявся. Різні уряди й політичні партії, які перебували при владі, проголошували гучні демократичні гасла, але відчуженість зайнятих у промисловості робітників від засобів виробництва залишалася при цьому стабільним фактором. І в цьому корінна причина відносин пролетаріату з усіма урядами, які діяли в Україні у той період.

І тут справа не тільки в урядах, а й у самому робітничому класі. Революція могла б бути пролетарською лише за умови, що український робітничий клас виявив би власні свідомість та організованість, соціальну зрілість й інтелектуальну підготовленість. Однак, цього якраз і не вистачало. Відносна економічна відсталість України порівняно з передовими європейськими країнами визначала й досить низький культурно-цивілізаційний рівень пролетаріату.

А чи була альтернатива протистояння держави та робітничого класу? Це запитання не стільки до минулого, скільки до сьогодення. Адже і тепер соціальні суперечності зростають. Якщо робітники не стануть власниками або співвласниками засобів виробництва, неминучі гострі протиріччя між працею та капіталом. Чи дозволить нинішній культурно-

цивілізаційний рівень робітників України розв'язати їх з допомогою конструктивної соціально-класової взаємодії, чи знову підемо по шляху руйнівної класової боротьби?

Історія свідчить, що з погіршенням соціального стану мас загострюються й національні проблеми. Це було характерним і для періоду визвольної боротьби, це характерне й для нинішнього стану українського суспільства. Очевидно, що шлях до національної консолідації проходить через розв'язання соціально-економічних проблем. І це один з уроків, який постає з аналізу історичного державотворчого досвіду 1917–1920 рр.

O. Reint

UKRAINIANS' NATIONAL AND STATE IDEAS IN 1917 – 1920

Revolution struggle of the Ukrainian people for national state formation in 1917 – 1920-ies was defeated. Multimillion people that lived on a considerable territory with great material sources failed in getting its own state. Objectively there appears a question what is the reason of all this. The aim of the present article is to show the distinguishing features of the Ukrainian society and social and political situation in Ukraine in 1917 – 1920-ies which made for the consequences of the revolutionary events.

Revolution of 1917 created the consequences for realization the idea of the Ukrainian state system. However, the whole range of both objective and subjective factors made the process of the Ukrainian state system formation more complex. Social powers of the Ukrainian revolution were presented by millions of peasants and only by the couple of thousands of intellectuals. Political forces pro the idea of the Ukrainian state were too separate, weak and uncoordinated.

It turned out that the main problem for national movement was combining the national claims with decisions of urgent socio economic questions. The main efforts of national governments were directed at the achievement and reservation of the Ukraine's sovereignty. At the same time, insufficient attention was paid to the decision of the socio economic problems of wide strata of the population. As a result, the Bolshevik party was earning the Ukrainian workers' and peasants' sympathy to "red" Russia with demagogic promises.

The present article shows the deep characteristics of socio political situation in Ukraine in 1917 – 1920-ies. The true readiness of the Ukrainian people to the formation of their own state under conditions of the revolution, the Ukrainian political forces' and their leaders' activity, the main errors of the national governments in the difficult international and inner conditions were shown.

The lack of the effective means of the overcoming the economic dislocation, unsettles of the basic principles in the sphere of labour, landownership, social protection, erroneous reference-points of the foreign policy did not give the possibility to realize the intentions of the Ukrainian national liberation revolution during the short period of the time granted by the History. That is one of the lessons learned from the analyses of the experience of the national state formation in 1917 – 1920-ies.

Key words: Ukrainian people, Ukrainian state, Ukrainian revolution.